

АКЦЕНТОТ НА ЗБОРОТ КАКО БАЛКАНСКА КАРАКТЕРИСТИКА

Ирена Савицка

Универзитет „Никола Коперник“, Торунь
irsawicka@gmail.com

Во статијата се разгледуваат две фонетски појави кај балканските дијалекти во Македонија: ограничувањето на местото на акцентот на последните три слога и двојното акцентирање. Тие се карактеристични за македонско-албанско-грчкото подрачје во центарот на Балканскиот јазичен сојуз. Авторот не се сложува со прифатената теза во балканистичката литература дека западните и централните македонски говори имаат заеднички акцентен тип со грчките, ароманските и албанските дијалекти во овој ареал. Во статијата се даваат аргументи, со коишто се побиваат претходните ставови за централнобалканскиот карактер на ограничувањето на местото на акцентот на последните три слога. Таа појава не заслужува посебно проучување бидејќи претставува универзална тенденција, којашто произлегува од природните надворешнојазични преференции. Во врска со втората појава – двојното акцентирање – авторката издвојува еден тип кој може да има статус на балканска црта. Таквото акцентирање е карактеристично за една балканска микрообласт, каде што словенските и грчките дијалекти се во контакт.

Клучни зборови: Балкански јазичен сојуз, фонетика, меѓујазичен контакт, дијалекти.

ACCENT AS A BALKAN FEATURE

Irena Sawicka

Nicolaus Copernicus University, Toruń

irsawicka@gmail.com

The article examines two phonetic phenomena in the Balkan dialects of Macedonia: the restriction of accent placement to the last three syllables and double accentuation. These phenomena are characteristic of the Macedonian-Albanian-Greek area at the center of the Balkan Sprachbund. The author disagrees with the widely accepted thesis in Balkan literature that the western and central Macedonian dialects share a common accentual system with the Greek, Aromanian, and Albanian dialects in this region. The article presents arguments that challenge previous views on the central Balkan nature of the restriction of accent placement to the last three syllables. The author argues that this phenomenon does not merit special attention, as it represents a universal tendency driven by natural linguistic preferences. Regarding double accentuation, the author identifies a specific type of this phenomenon that may be considered a distinct Balkan trait. This type of accentuation is characteristic of a Balkan micro-region where Slavic and Greek dialects are in contact.

Key words: Balkan Sprachbund, phonetics, language contact, dialects.

1 Вовед

Постоењето на Балкански јазичен сојуз е факт што не може да се оспори. Неговото несомнено единство се заснова на морфосинтаксички карактеристики. На ова треба да се додаде и турскиот слој на лексика, кој сè уште постои, и покрај активностите на јазичните „прочистувачи“ во некои балкански земји. Во поглед на балканската фонетика, се наметнува впечатокот дека за неа не е доволно дискутирано во литературата. Иако во основните описи на Балканскиот јазичен сојуз (на пр. Schaller 1975; Decsú 1972 и др.) се споменуваат две фонетски карактеристики, тие лесно можат да бидат доведени во прашање. Првата се однесува на присуството на темен глас во ранг на фонема – всушност, тоа е карактеристика на многу поширок простор во кој Балканскиот сојуз е периферија (сп. Sawicka 2023; Топоров 1965). Втората карактеристика се однесува на појавата на хомооргански консонантски групи – „назален сонант плус оклузив“ на почетокот на зборот. Во предметната литература, оваа карактеристика е претставена на многу поедноставен начин. Двојниот извор на оваа карактеристика (латински и грчки) значи дека таа функционира различно во различни области на Балканот. Свкупно, оваа особеност најдобро се карактеризира како тенденција за функционална еквиваленција на овие групи со соодветните звучни оклузивни. Оваа тенденција на различни места се јавува со различен интензитет, а во некои од најјужните области на Балканот води до целосна фонологизација.

Треба да се истакне дека формирањето на националните држави значително ги ограничи процесите на конвергенција на Балканот. Сепак, сè уште постои повеќејазична зона во која се среќаваат грчките, албанските, ароманските и македонските дијалекти, и каде што меѓусебната пенетрација на јазичните структури е сè уште многу жива. И овде има целосен збир на класични балкански јазични карактеристики, збогатен со дополнителни заеднички карактеристики, меѓу кои се и некои фонетски особини. Се создаваат и многу интересни микрообласти, во кои одредени појави се заеднички.

2 Акцент

Вообичаените прозодиски појави, забележани во споменатиот ареал, го опфаќаат и типот на акцентирање на зборовите. Се верува дека западните и централните дијалекти во Република Северна Македонија, потоа соседните грчки, аромански и албански дијалекти, претставуваат сличен акцентен тип, иако механизмите за одредување на местото на акцентот не се идентични. Се вели дека сличноста е во тоа што зборовниот акцент паѓа на еден од последните три слога. Иако јас порано многупати сум го поддржувала овој став, сега сметам дека и оваа карактеристика не може да се смета како општобалканска. Да се потсетиме дека во европските јазици се најчести зборовите што имаат два и три слога. Затоа, акцентот во повеќето зборови мора да падне на првиот, вториот или третиот слог, без оглед на тоа како броите, од крајот или од почетокот, и без оглед на тоа кој механизам управува со одредувањето на местото на акцентот. И ова е случај, *mutatis mutandis*, и со другите европски јазици. Напротив, балканскиот акцент е многу разновиден, а сличностите се тривијални. Што се однесува на јазичното ниво на кое се донесуваат одлуките за местото на акцентот, во поголем дел од македонската дијалектна област тоа е фонетското ниво, што значи дека се одредува специфичен слог на зборот на кој паѓа акцентот. Во другите јазици, односно дијалекти од дадената област, напротив, се означува со специфична морфема. Тоа значи дека регулирањето на местото на акцентот доаѓа од подлабоко ниво.

Во источномакедонските дијалекти со „морфолошки“ акцент, постои силна тенденција за стабилизирање на акцентот на истата морфема во парадигмите на номинална флексија, на пр. во формите на лексемата *човек* [ʃov¹ek], det. [ʃov¹eko], pl. [ʃov¹etsci], pl. det. [ʃov¹etsite].¹ Од друга страна, во западниот дел на Егејска Македонија и мал дел од југоцентралниот регион на Република Северна Македонија, акцентот е исто така слободен, но постои силна тенденција да се стабилизира местото на акцентот на претпоследниот слог, како на пр. во единската и во множинската форма на лексемите *гулаб* и *човек*: [g¹oʎup], [guʎ¹ombi], [ʃ¹ovek], [ʃov¹etsi].

Во албанскиот јазик, акцентот е фиксиран, и во номиналната и во глаголската флексија, на пр. *v¹ajzë* ‘девојка’, det. *v¹ajza*, pl. det. *v¹ajzat*, gen., dat. pl. *v¹ajzave* итн.

Во грчките дијалекти, акцентската подвижност е можна во парадигмата на флексијата. Акцентот генерално се поврзува со одредена морфема, но има и голем број дистрибутивни ограничувања, коишто произлегуваат од фактот дека акцентот треба да падне на еден од трите слога кои се бројат од крајот на зборот. Значи, во грчкиот јазик ограничувањата доаѓаат од фонетско ниво. Овој факт (заедно со другите фактори) ја фаворизира мобилноста на акцентот во парадигмата, и покрај јасните тенденции за стабилизација (на пример, при конјугација на глаголот, акцентот има тенденција да се стабилизира на третиот слог, сметајќи од крајот на зборот, а не на одредена морфема).

Ниту еден од овие типови, како што може да се види, не е чист. И во грчкиот и во албанскиот јазик, акцентот на зборот паѓа на еден од последните три слога, иако правилата за избор на нагласениот слог се различни. Исто така, невозможно е јасно да се одреди нивото на кое се определува местото на акцентот на кој било од овие два јазика; покрај тоа, не е сосема јасно дали акцентната единица е прозодиски збор или лексема.

Различни дијалекти од ист јазик имаат различни типови на акцент. На исток од македонското говорно подрачје со фонетскиот акцент, местото на акцентот е поврзано со морфолошката структура на зборот, но има и случаи во кои влијае фонетското рамниште. Ова особено се однесува на ограничувањата на нагласувањето на одредени слогови, на пр., во еден мал регион од дијалекти со морфолошки акцент не може да се нагласува последниот слог.

Во албанскиот јазик, акцентот најчесто паѓа на последниот слог од зборообразувачката основа, но има многу исклучоци, кои најчесто се поврзани со тоа што многу наставки го привлекуваат акцентот, на пр. *punët¹or* ‘работник’, *sport¹ist* ‘спортист’ и др. Интерпретациите, засновани на современите теории, особено оптималната и метричката теорија, формулираат правила од фонетска природа. Така, според Каналис (Canalis 2007), нагласена е претпоследната мора на зборот.

Во конкретни случаи, фонетиката може да влијае на промената на местото на акцентот и таму каде што местото на акцентот е суштински определено од морфологијата, на пример, акцентот во југоисточните македонски говори не останува на истата морфема, иако е парадигматски, кај именки со подвижен вокал, од типот *дош¹ел*, *дош¹а*, *дош¹о*. Од друга страна, и функционалното рамниште може да влијае на промената на местото на акцентот во фонетски регулираниот тип. Тоа влијае на промената на единицата што го носи акцентот и резултира добивање на две различни функционални јазични единици (на пример, *име на n¹азар* – посесивност односно генитивен однос, но *одам n¹а пазар* – прилошка синтагма, односно акузативен однос).

Во чистиот „фонетски тип“, нагласената единица е фонетски збор, под што се подразбира низа од слогови со заеднички акцент, познат и како прозодиски збор, стапка, такт, акцентска група итн. Ова значи дека приклучувањето на клитиките мора да доведе до поместување на местото на акцентот во единицата. Така е во западномакедонските

¹ Примерите потекнуваат од југоистокот на Република Северна Македонија.

дијалекти и (со неколку исклучоци) во стандардната норма. Треба да истакнеме дека поместувањата на акцентот на проклитиката низ македонскиот простор зависат од типот на клитиката, а не само од тоа дали имаме работа со неакцентоген збор. Меѓу другото, акцентот одамна не се префрла на предлозите во голем дел од македонскиот дијалектен ареал. Значи, поместувањето на местото на акцентот не е толку важно за сегментацијата на текстот,² бидејќи со текот на времето движењето на акцентот слабее. Така, основната акцентска единица станува лексема, а не прозодиски збор. И тоа донекаде ги ослабува разликите меѓу видовите акценти на Балканот.

Виктор Фридман (2011) и Ронел Александер (Alexander 1995) сметаат дека ограничувањето на местото на акцентот на последните три слога довело до трансформација на енклитиките во проклитики. Мислам дека вреди да се погледне подетално романскиот и другите медитерански јазици (на пример италијанскиот), во кои клитиката се јавува и во проклиза.

Во ова мноштво различни акцентски системи во дијалектите од предметната област, тешко е да се најде заеднички именител. Сепак, фактот дека веројатно сите европски јазици припаѓаат на т.н. *stress-timed* и фактот дека повеќето метрички стапки насекаде се стапки со два или три слога,³ дава основа да се тврди дека акцентот припаѓа на збирот на циклични феномени, коишто спроведуваат когнитивен ритам. Сепак, во литературата има контроверзи на темата поврзана со квалификацијата на концептот ритам. Некои лингвисти веруваат дека ритамот е резултат на фонетски и перцептивни појави и затоа е чисто површински феномен. Постои и верување дека видовите ритам се дериват на други јазични појави, како што се редукциите, акцентот на зборовите итн., а лингвистичкиот ритам е резултат, а не причина за други фонетски појави (Dauer 1983; Auer 1993; Ramus, Nespor and Mehle 1999; Grabe and Low 2002; Dellwo 2010, и др.). Исто така, постојат ставови што целосно го негираат постоењето на изохронизмот, третирајќи го ритамот како случаен феномен (Bolinger 1965; Lehiste 1977; Dauer 1983; Jassem et al 1984). Застапниците на овие гледишта се обидуваат да покажат дека времетраењето на метричките стапки, слогови или мори, е многу различно. По мое мислење, оваа позиција не е адекватна.

Фактот дека перцепцијата на ритамот не се потпира на јасни фонетски корелации не мора да значи дека се потпира на некој фонолошки механизам. Според тоа, лингвистичкиот ритам е независна мрежа, која на говорниот текст му наметнува специфични барања, па затоа е феномен што функционира и на фонолошко ниво.

Стратегиите за сегментација, специфични за јазикот, се изведени од ритмичкиот тип (Nazzi et al 2006). Пред сè, ритамот ја регулира распределбата на нагласените слоговни центри. Нивото на кое го дефинираме јазичниот ритам е централното ниво на прозодиската организација на исказот. Овој став лежи, меѓу другото, во основата на метричката теорија на акцентот, наспроти ставот дека акцентот е сегментална карактеристика (види Liberman 1975; Halle and Vergnaud 1987; Hayes 1981, 1995).

Природниот лингвистички ритам⁴ не само што комбинира две пократки единици во една акцентска единица, туку и ги пресекува подолгите единици на помали. Како резултат на тоа, се појавува т.н секундарен или дополнителен акцент, обично на почетниот слог на подолгите единици, или пак некои морфеми добиваат независен акцент.

Двојното акцентирање на Балканот се јавува во две форми. Овој феномен треба да се гледа како нешто невообичаено и релативно оригинално. Станува збор за двојно

² Сепак, препознавањето на текстуалните единици главно се потпира на семантиката, со оглед на фактот што фонетските гранични сигнали се многу помалку ефективни.

³ Овој факт се смета за европска универзалија во сферата на прозодијата (Златоустова 1983).

⁴ Веројатно условен од когнитивниот ритам, а со тоа и (квази)универзален, барем во европските јазици.

нагласување на зборовите, кое се користи за изедначување на времетраењето на акцентните стапки и за елиминирање на нарушувањата на ритмот. Се појавува во повеќесложни зборови и обично е привремен феномен. Меѓутоа, овде овој дополнителен акцент станува толку силен што луѓето, коишто ги запишувале дијалектите во предметната област, сметале дека е неопходно да одразат два исто толку силни акценти во фонолошкото претставување на зборот. Ваква појава е забележана во многу грчки дијалекти во Егејска Македонија, особено во нејзиниот западен дел. Во некои дијалекти, со текот на времето, еден од овие акценти исчезнал, оригинален или нов, но во некои двата опстојуваат и денес. Двојниот акцент бил карактеристичен за грчките дијалекти низ цела Егејска Македонија. Има почетен акцент што е развиен како реакција на премногу долги стапки, т.е. на стапки подолги од три слога, кои во основата имале парокситонски акцент, на пр. [ˈlexasˌami] ‘изгубивме’. Целосната парадигма на свршената форма *xaso* (од глаголот *xano* ‘губам’) е: 1 sg. [ˈlexasa], 2 sg. [ˈlexasis], 3 sg. [ˈlexasi(n)], 1 pl. [ˈlexasˌami], 2 pl. [ˈlexasˌeti], 3 pl. [ˈlexasan]. Понатамошниот развој на двојно нагласените зборови бил тринасочен: (1) биле зачувани и двата акценти, (2) бил зачуван оригиналниот (подвижниот) акцент, (3) бил зачуван почетниот акцент. Колонообразен акцент (т.е. оригиналниот акцент плус почетниот, или само почетниот акцент), во основа, ги карактеризира грчките дијалекти од цела Егејска Македонија.⁵

Сличен ефект се постигнува во грчкиот јазик со додавање на енклитиката. Ако зборот има пропарокситонски акцент, тогаш, по присоединувањето на енклитиката кон личната замена, тој добива дополнителен акцент на последниот слог, на пр. *σκοτώσε τον* ‘убиј го’ и *το αλογο μου* ‘мој коњ’ обично се изговараат [skˌotosˌeton] и [tˌaloyˌomu].

Двојно акцентирање на овие простори е забележано и во словенските дијалекти – во македонските дијалекти од источниот дел на Егејска Македонија (во Серскиот и Драмскиот Регион) и во соседните бугарските дијалекти. Истражувачите на тие дијалекти сметале дека е неопходно да се запишат два „главни“ акценти во еден збор (на пр. на неколку места кај Видоески, 2000). Во овој регион, двоен акцент се јавува кај зборовите со четири и повеќе слогови, на пр. во *гасеница* [gˌəsɪnˌitsa], *градовето* [grˌadovˌeto], *ластувица* [lˌastuvˌitsa], *биволица* [bˌivoɫˌitsa] и др. Дополнителниот акцент се јавува и во другите македонски дијалекти, но тој е редок и е често ограничен на одредени морфолошки категории. Во Пиринска Македонија се јавува доста често дури и во тросложни зборови. Така, двојниот акцент се јавува во бугарските дијалекти во широката област на Југозападна Бугарија, во Западна Рупа, во некои родопски дијалекти и низ цела Пиринска Македонија, на пр. [klˌadenˌec] *кладенец* или [kˌazvamˌe] *казваме*. Истражувачите овде забележуваат два силни акценти (сп. Alexander 1995, 2004; Kolev 2004; Стойков 2002: 224).

Згора на тоа, во Бугарија постои друг вид двојно акцентирање на прозодиските зборови, што подразбира деклитизација. Се дава прозодиска независност на некои кратки зборови, што функционираат како клитики во другите словенски простори. Овој тип двојно акцентирање, поточно поделба на прозодиските зборови на две единици под влијание на семантиката, се јавува дури и во Североисточна Бугарија. Важно е дека не постои ниту структурна ниту географска референца за типот на двојно акцентирање што беше дискутирано погоре.

Во врска со ова прашање, Ронел Александер (Alexander 2004) разликува два главни системи на двоен акцент: (1) два главни акценти во еден збор, чие место е регулирано од ритмот (Југозападна Бугарија), при што обично секој втор слог е под акцент; (2) додадениот акцент е поврзан со одредени морфолошки категории (одбрани клитики што се дел од прозодискиот збор). Овој тип акцентирање се јавува во различни варијанти во

⁵ Повеќе за тоа види во Sawicka (2023: 87), исто така во Papanastasiou и Papadamou (2013).

различни делови на Бугарија, на пример во многу дијалекти, па и во стандардниот бугарски јазик, проклитиката добива независен акцент ако ѝ претходи негацијата, како на пр. во [ne g^lo pozⁿl'avam] 'не го познавам'. Во Еркеч, во Североисточна Бугарија, на членските морфемии им се дава дополнителен акцент, на пр. [d^loktorit^le] 'докторите'.

3 Заклучок

Во статијата се разгледуваат две фонетски појави, карактеристични за балканските јазици: ограничувањето на местото на акцентот на последните три слога и двојното акцентирање. Прво ги наведувам аргументите против тезата дека западните и централните македонски говори имаат заеднички акцентен тип со грчките, ароманските и албанските дијалекти. Сметам дека ограничувањето на местото на акцентот на последните три слога треба да се третира како општа, ако не и како универзална тенденција што произлегува од природните надворешнојазични преференции. Затоа, оваа појава има тривијален карактер и не заслужува посебно проучување. Што се однесува на прашањето за двојното акцентирање, сметам дека само првиот тип може да се смета за заедничка карактеристика на балканската микрообласт, во која грчките и словенските дијалекти се во контакт.

Библиографија

- Видоески, Б. (2000). *Фонолошки бази на говорите на македонскиот јазик*. Скопје: МАНУ. [Vidoeski, B. (2000). *Fonološki bazi na govorite na makedonskiot jazik*. Skopje: MANU. [available at <http://ical.manu.edu.mk/index.php/publications>]. Accessed 29 август 2021.
- Златоустова, Л. В. (1983). Универсалии в просодической организации текста (на материале славянских, германских и романских языков). *Вестник Московского Университета, серия 9, Филология* 4: 69–79. [Zlatoustova, L. V. (1983). Universalii v prosodicheskoy organizacii teksta. *Vestnik Moskovskogo Universiteta, serija 9, Filologija* 4: 69–79]
- Стойков, С. (2002). *Българска диалектология*. София: Академично издателство Марин Дринов. [Stojkov, S. (2002) *Bălgarska dialektologija*. Sofija: akademicheskio izdatelstvo Marin Drinov]
- Топоров, В. Н. (1965). Несколько замечаний о фонологической характеристике центрально-азиатского языкового союза. [Toporov, V. N. (1965). Neskolkol'ko zamechaniy o fonologicheskoy harakteristike central'no-aziatskogo jazykovogo sojuza] In S. Drewiak (ed.). *Simbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz*. 322–328. Wrocław: Ossolineum Institute.
- Фридман, В. (2011). *Македонистички студии*. Скопје: МАНУ. [Friedman, V. (2011). *Makedonistički studii*. Skopje: MANU]
- Alexander, R. (1995). The Balkanization of Wackernagel's law. *Indiana Slavic Studies*, 7: 1–8.
- Alexander, R. (2004). The scope of double accent in Bulgarian dialects. In R. Alexander and V. Zhobov (eds.), *Revitalizing Bulgarian dialectology*, 193–210. Published in association with University of California Press. [Available from handle: <http://books.library.upenn.edu/webbin/book/lookupid?key=olbp46045>]. Accessed on: October 10th, 2024.

- Auer, P. (1993). Is a rhythm-based typology possible? A study of the role of prosody in phonological typology. *KontRI Working Paper*, 21. Hamburg: Universität Hamburg.
- Bolinger, D. (1965). *Pitch accent and sentence rhythm. Forms of English: Accent, morpheme, order*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Canalis, S. (2007). To what extent is Albanian word stress predictable?. In A. Bisetto and F. Barbieri (eds.). *Proceedings of the XXXIII Incontro di grammatica generativa*, 1–14. Bologna: University of Bologna.
- Dauer, M. (1983). Stress-timing and syllable-timing reanalysed. *Journal of Phonetics* 11: 51–62.
- Decsy, G. (1973). *Die linguistische Structure Europas*. Wiesbaden: Harrasovitz.
- Dellwo, V. (2010). *Influences of speech rate on the acoustic correlates of speech rhythm: An experimental phonetic study based on acoustic and perceptual evidence*. PhD Dissertation. Bonn, Universität Bonn.
- Grabe, E., and Low, E. L. (2002). Durational variability in speech and the rhythm class hypothesis. In C. Gussenhoven and N. Warner (eds.), *Papers in Laboratory Phonology 7*: 515–546. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Halle, M., and Vergnaud, J. R. (1987). *An Essay on Stress*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hayes, B. (1981). *A metrical theory of stress*. Bloomington: Indiana University Linguistic Club.
- Hayes, B. (1995). *Metrical stress theory: principles and case studies*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jassem, V., Hill, D. R., and Witten, I. (1984). Isochrony in English Speech: its Statistical Validity and Linguistic Relevance. In D. Gibbon and H. Richter (eds.). *Intonation, accent, and rhythm: studies in discourse phonology*, 203–225. Berlin: De Gruyter.
- Kolev, V. (2004). Dialectal accent shifts and double accent in the Bulgarian linguistic region. In R. Alexander and V. Zhobov (eds.). *Revitalizing Bulgarian dialectology*, 215–226. Berkeley: University of California Press. [Available from handle: <http://books.library.upenn.edu/webbin/book/lookupid?key=olbp46045>]. Accessed: October 10th, 2024.
- Lehiste, I. (1977). Isochrony reconsidered. *Journal of Phonetics*, 5: 253–263.
- Nazzi, I., Jakiova, G., Betoncini, J., Fedonie, S., and Alcantara, C. (2006). Early segmentation of fluent speech by infants acquiring French: Emerging evidence for crosslinguistic differences. *Journal of Memory and Language*: 54 (3), 283–299.
- Papanastasiou, G., and Papadamou, E. (2013). The position of the northern Greek dialects of Kastoria among the Modern Greek dialects. In M. Janse, B. Joseph, A. Ralli, and M. Bağriaçik (eds.). *Studies in Modern Greek dialects and linguistic theory*, 389–401. *Proceedings of the 5th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory. Ghent 20–22 September 2012*. Patras: University of Patras.
- Ramus, F., Nespore, M., and Mehle, J. (1999). Correlates of linguistic rhythm in the speech signal. *Cognition*, 73: 265–292.
- Sawicka, I. (2023). *Studies in Balkan Phonetics (Język na Pograniczach)*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk and Fundacja Slawistyczna 2023, seria: Język na Pograniczach 48. [Available from handle: <https://hdl.handle.net/20.500.12528/1966>]. Accessed: May 5th, 2024.
- Schaller, H. (1975). *Die Balkansprachen: Eine Einführung in die Balkanologie*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.